

Nusayrîlik Teşekkül Süreci ve Öğretileri

Ahmet Hakan Yılmaz

Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler
Enstitüsü, Denizli, Türkiye,
avilmaz2412@posta.pau.edu.tr

Geliş Tarihi: 26.12.2024
Kabul Tarihi: 30.04.2025
Yayınlanma Tarihi: 01.05.2025

Kitap Bilgileri

Yazar: Aytekin Şenzeybek

Yayınevi: Palet Yayınları

Basım Yılı: Ekim 2023

Sayfa Sayısı: 197

İnsan, fitratı gereği inanan bir varlıktır. Bu sebeple inançlar, insanlığın hayatına yön veren önemli bir etkidir. Yaşadığımız coğrafya farklı inançlar ve kültürleri bir arada bulunduran bir yapıdadır. Özellikle Ortadoğu, çok sayıda din ve mezhep mensubunun bir arada yaşadığı kozmopolit bir bölgedir. Bu inançlardan biri olan Nusayrîlik, ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar varlığını sürdürebilen mezhepler arasında yer almaktadır. Nusayrîler, bu mevcudiyetini ise önemli oranda gizlilik prensibine, yani kapalı bir toplum olma özelliğine borçludur. Fırka hakkında çok sayıda araştırmanın yapılmış olması olumlu gibi görünse de çalışmaların güvenilirliği tartışılmaktadır. Araştırmalar neticesinde mezheple alakalı bazı bilgilerin net olmadığını belirtmek gerekir.

Diğer taraftan, Nusayrîler gibi bazı dini grupların, özellikle de “aşırı” fırkaların, Tanrı’yı tasavvur etme biçimleri bâriz bir şekilde farklılık göstermektedir. Bu durum, mezhep kimliğinin oluşmasındaki önemli bir unsurdur. İncelemekte olduğumuz ‘Nusayrîlik Teşekkül Süreci ve Öğretileri’ isimli kitap, Nusayrîliğin ortaya çıktığı ilk dönemlere temas etmenin yanında fırkanın bazı öğretilerine de değinmektedir.

Dinler ve inançlar, insanlığın varoluşuyla birlikte tarih sahnesinde yerini almıştır. İnançlar, zaman içerisinde birçok problemin çözümüne katkı sağladığı gibi bazı sorunların da nedeni olmaktadır. İnsanlar arasında inanç farklılıklarının ve fikir ayrılıklarının bulunması mezhepsel ayrılıkların nedenlerindendir. Bu bağlamda

Müslümanlarda çeşitli grup ve mezheplere ayrılmışlardır. Ayrıca, İslamiyet'in doğuşuyla birlikte ilk asırlardan itibaren gruplaşmaların yaşanması mezheplerin teşekkül nedenlerindendir. Bu mezheplerden Nusayrîlik, Şia'nın gulât (aşırı) fırkalarından olup, IX.yy. da Irak'ta ortaya çıkan, günümüzde ise büyük bir kısmı Suriye'de yaşayan ve Türkiye'de de(Çukurova-Antakya-Samandağ) mensubu bulunan bir mezheptir (Üzüm, 2007, s. 271).

Nusayrîlik Teşekkül Süreci ve Öğretileri isimli kitap, Necmettin Erbakan Üniversitesi'nden Dr. Aytekin Şenzeybek tarafından, akademik bir üslupla Türkçe yazılmış kaynak kitap hüviyetindedir. Eser, Nusayrîliğin teşekkül süreci ve Tanrı tasavvuru olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Nusayrîlik üzerine yazılan eserler arasında yeni olan bu eser, özgün anlatımıyla mezhep hakkında önemli bilgiler içermektedir. Kitapta verilen başlıkların tarihsel sürece riayet edilerek verilmesi, bütünlük ilkesine uygun bir yazı olduğunu ve titiz bir çalışma yapıldığını göstermektedir. Araştırmada, farklı mezhep ve dini kaynaklardan da yararlanılmış, diğer inanç gruplarının yorumları da zikredilmiştir. Fırka ile ilgilenenlere hitaben, bahsedilen konular hakkında kitapta farklı yorumların verilmesi, kıyaslama yapabilmenin kolaylığını sağlamaktadır. Yazarın konularla ilgili çeşitli görüşlere yer vermesi, Nusayrîlik hakkındaki bilgi furçasının hangi düzeyde olduğunu göstermektedir. Kitap'ta, mezhebin kurucusu İbn Nusayr'dan başlanılarak, haleflerinin de anlatıldığı bir dönem seçilmiş(M. 9.yy-11.yy) ve olaylar tarihsel çerçevede aktarılmıştır.

Eserde, yazarın yakındığı önemli bir husus ise, Nusayrîlerin içe dönük bir toplum olmasından dolayı fırkayla ilgili ulaşılan bilgilerin sınırlı kalmasıdır. Bu bakımdan yapılan araştırmalar bazı noktalarda geliştirilememekte ve yanlış bilgiler içermektedir. Araştırmacı, Nusayrîlik hakkında yazılmış olan bilgi kirliliğine dikkat çekerek, doğruların bizzat Nusayrîlerin ağzından dile getirilmesini arzu etmektedir. Ayrıca, Nusayrî şeyhlerinin dini hayatın gizli kalması noktasında ittifak halinde olması, mezheple ilgili bilinenlerin kısıtlı olmasına sebebiyet vermektedir. Bu bakımdan Nusayrîler, yaşadıkları coğrafyalarda kendi emniyetleri için bazı dönemler "Takiyye" gibi uygulamalara başvurmuşlardır. Ayrıca bazı Nusayrîler, fırka mensuplarının artmasına yönelik birtakım çalışmalar (tebliğ) gerçekleştirmişlerdir. Mezhep için ilim tahsil eden insanlar, bazen farklı memleketlerde bazı soruların cevaplarını aramışlar, bazen de birtakım insanlara mezhebî bilgileri aktarmakla uğraşmışlar. Özellikle günümüzde Nusayrîlik üzerine yazılan yazılarda fırka mensuplarının da yazdıklarının bulunması sevindirici bir durum olmaktadır. Ancak bu faaliyetlerin devrin şartlarına göre değişkenlik gösterdiğini de zikretmek gerekir.

Eserde, Nusayrîlerin bazı mezhepler -özellikle Şii fırkalar- gibi çeşitli isimlerle anıldıklarına değinilmektedir. Yazar, mezhebin farklı isimlerini eserinde başlıklar halinde ele almaktadır. Örneğin Nusayrîlik, Arap Aleviliği adıyla da bilinmektedir. Nusayrîliğin farklı adlandırılmasının sebeplerinden biri, bu mezhebe dair birincil kaynaklara ulaşmanın zor hatta imkânsız olmasıdır. Bu nedenle eserde, Nusayrîler tarafından kabul edilen veya reddedilen kimlik kavramları anlatılmaktadır. Ayrıca, Nusayrîliğin kurucusu olan İbn Nusayr'ın(ö. 270/883) çeşitli isimlerle anıldığı görülmektedir. Araştırmada, rivayetlerle de aktarılan bu isimlendirmeler detaylarıyla verilmektedir.

Eserde dikkat çeken bir diğer husus, söz konusu dönemlerde farklı din ve mezheplerden otorite sahibi kişilerin diğer fırka liderleriyle olan düşmanca tavırlarıdır. Nitekim sayfa 122'de, Ebû Harun el-Hasîbî'nin bir grup Yahudi'ye hocalık yaptığı için Taberânî ve İbrahim er-Rakkâk tarafından öldürüldüğünden bahsedilmektedir. Ayrıca Muhammed b. Ali el Cillî'nin diğer bazı öğrencilerine de suikastların olduğu aktarılmaktadır.

Nusayrîler, bazı dönemlerde siyaseten güç kazanmışlardır. Özellikle, Abbasiler döneminde politikanın içinde yer alarak söz sahibi olmuşlardır. Eserde, İbn Nusayr'ın içerisinde bulunduğu toplumun dini yaşamı ve kültürünün kendisine etkisi de anlatılmaktadır. Bu bakımdan, Abbasi hanedanlığının politikaları ve gelişen olaylar incelenmiş, Şiilik ve Şii mezhebindeki önemli şahsiyetlerden bahsedilmiştir. Nitekim araştırmada, İbn Nusayr'ın Abbasi yöneticileriyle olan görüşmeleri de aktarılmaktadır. Araştırmada, İbn Nusayr tarafından yazıldığı belirtilen eserler, adının geçtiği veya İbn Nusayr'a atfedilen yazılı eserlere de yer verilmektedir.

Yazar, fırkanın "gizlilik" politikasına dikkat çekmektedir. Kitapta, "Sırrîlik" prensibini uygulayan Nusayrîliğin inanç esasları aktarılmakta ve mezhep mükelleflerinden sıkça bahsedilmektedir. Müellif, mezhebin özellikleriyle ilgili sınırlı bilgilerin olduğunu zikretmekte, İbn Nusayr'ın yaşamında ve faaliyetlerindeki bilgi eksikliğinin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, İbn Nusayr'ın haleflerinden bahsedilen eserde, liderlik yapmış bazı şahsiyetlerin içinde bulunduğu olumsuz durumlardan bahsedilmektedir. Yazar, mezhep mensuplarının sayısını ve nüfuz alanını büyötmek için uğraşan Nusayrîlerin faaliyetlerine değinmektedir. İlk dönem Nusayri alimler, dönemin getirdiği zorlu şartlarda mezhep için çalışmalarını icra etmekten geri durmamışlardır. Eserde, İbn Nusayr'ın kendi yaşamında ve bazı öğrencilerinde olağanüstü olayların varlığından söz edilmektedir.

Yazar, Nusayri şeyhlerinden Hasîbî'nin(ö. 346/957 veya 358/969) yapmış olduğu faaliyetlerin ve yazdığı eserlerin içeriğinden söz etmektedir. Ayrıca, Hasîbî'nin siyasi yeteneğinden bahsedilmekte, devlet yöneticileriyle olan yakın temaslarına değinilmektedir. Eser, Hasîbînin bürokrasisini bazı detaylarla bize aktarmaktadır. Hasîbînin, Ali b. İsa el-Cisrî'ye verdiği öğütleri, günümüz Nusayrilerine kadar etkili olmuştur. Ayrıca Hasîbî, Nusayrîliğin ikinci kurucusu olarak kabul edilmektedir (Üzüm, 2007, s. 273).

Eser içerisinde, tanınırlığı bakımından zayıf bulunan muhtelif şahsiyetlerden bahsedilmektedir. Bu kişiler hakkında yeterli bilginin verilmediğini söyleyebiliriz. Ancak burada asıl istenen kitapta adı geçen kişilerin bilinirliğinden ziyade kitabı okuyan için mezhep hakkında bazı ön bilgilere sahip olmasının arzu edildiğidir.

100. sayfanın ikinci paragrafında geçen “Son olarak, bir topluluğun ekonomik sorunlarının çözümü siyasi desteğin doğal bir sonucudur” cümlesi, içinde barındırdığı anlamlar dolayısıyla son derece önemli bir ifade olmakla beraber, paragraf içinde bu görüş açıklanmaya çalışılmış olsa da konunun tüm yönleriyle ele alındığını söylemek güçtür. Bu düşünceyi daha açıklayıcı bir biçimde ele almak, en azından ifadenin büyüklüğünü ve geniş bir yelpazeye etki edebileceğini öngörmekteyiz. Ancak bu ifade, kitabın asıl konusu olmadığından, eser içerisinde doğal bir durum olarak sınırlandırılmıştır.

“Gulât” fırkaların, önemli uygulamalarından birisi de takıyye yapmalarıdır. Bu tür toplumlar evvela kendilerini himaye etmeyi hedeflemektedirler. Nitekim, Nusayrilerin ve önde gelenlerinin mecbur kaldıkları ve faaliyetlerini icra ettikleri zamanlarda takıyye yaptıkları bilinmektedir. Önem arz eden bu uygulama kitapta ‘Hasîbî ve Takiyye’ olarak farklı şekilde başlıklandırılmış.

Muhammed b. Ali el-Cillî'nin(ö. 994) anlatıldığı bir başlıkta, Bizans'ın güç kazandığı dönemden ve Müslümanların nispeten zayıfladığından bahsedilmektedir. Ayrıca, Cillî'nin devlet kademelerinde bulunduğu görevlerden ve çeşitli makamlarla olan ilişkisinden bahsedilmektedir.

Nusayrîlik üzerine yapılan oryantalist araştırmalar, 17. yüzyıldan itibaren artış göstermiştir. Bu durum, mezhebin gelişimi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler bırakmıştır. Öyle ki, bazı mistik çalışmaların, fırkanın farklı inanç unsurlarını bir araya getiren senkretik bir yapıya dönüşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu bakımdan, Nusayri düşünürlerin fikirlerinde oryantalist etkilerle şekillenen batı tarzı yorumlara rastlanmaktadır. Diğer taraftan Şii-Fars etkisinin de Nusayrîliğin içerisinde yoğun bir etkisi bulunmaktadır.

Eserde, “Nusayrı Tanrı Tasavvuru” olarak karşımıza çıkan ikinci bölüm, iki farklı kategoride ele alınmaktadır. Bu kısmın ilk paragrafında genel bilgilere yer verilerek benzer fırkalara da atıfta bulunmaktadır. Burada genel olarak mezhebin “Tanrı” kavramını nasıl tasvir ettiği, kavram hakkında ne düşündüğü ve insanların fikriyatındaki önemi aktarılmaktadır. Batını bir düşünce yapısına sahip olarak Tanrı kavramını açıklamaya çalışan Nusayrîler, Hz. Ali’yi ve Selmân-ı Fârisî’yi yücelten bir yaklaşım benimsemektedirler. Araştırmada, yaratıcının zatına yönelik kullanılan farklı isimler ve bu adların dönemin siyasi ortamının bu konudaki etkisine değinilmektedir. Nusayriler, Allah’ın yüceliğini ihmal etmezler, aksine büyüklüğünü zikrederler. Tanrı’ya verdikleri önem, Tanrı’yı tahayyüllerinin ötesinde bir varlık olarak tasvir etmeleriyle somutlaşmaktadır. Bu yaklaşım, Nusayrîlerin, Tanrı’nın yüceliğini ifade etme çabalarını da açıkça göstermektedir.

Eserde dikkatimizi çeken bir diğer önemli husus; cümle içinde geçen “kevr” kavramıdır. Kevr, içerdiği anlam bakımından önemli görülmektedir. Yazar, kavramın aydınlatılması açısından bir açıklamada bulunmaktadır. Kevr’in kelime anlamının bilinmesi, yalnızca geçtiği cümlelerin değil, aynı zamanda eserdeki diğer bazı paragrafların da daha net bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Nusayrîlik’te, Mana-İsim-Bab kavramları son derece önemlidir. Eserde, üzerinde önemle durulan konuların yanı sıra, yeteri kadar hassasiyet gösterilmeyen veya mezhep için tezatlık teşkil eden konuların varlığına da değinilmektedir.

Araştırmada, dikkat çeken bir başka husus ise, “Gibab” kavramıdır. Bu kavram, eserde bir başlık altında detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Araştırmada kullanılan bu terim(Gibab), bazı kıyaslamalara tabi tutulmuş ve bu yolla kavramın daha anlaşılır hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Yazar, mezheple ilgili birincil kaynaklardan da bilgiler aktarmaktadır. Eser, kullanılan kaynaklar ve yerinde verilen dipnotlar sayesinde düzenli ve sistematik bir çalışmaya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan araştırmanın, konuya ilişkin yeterli düzeyde bir yazı olduğu ve nizami bir akademik çalışmaya ulaştığını söyleyebiliriz. Ayrıca eserde, bölümlerin ve başlıkların yerinde kullanılması, konu bütünlüğünün sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Kitapta ele alınan konuların titizlikle işlendiği göz önüne alındığında, bu eserin Nusayrîlik üzerine yapılmış önemli araştırmalar arasında değerlendirilebileceği ifade edilebilir.

Eserde kullanılan akademik üslup ve akıcı dil, ele alınan konuların özgün ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmesini sağlamaktadır. Konuyla alakalı olarak akademik çalışmaların sayılı olması ve dikkate alınabilirliği açısından baktığımızda, “Nusayrîlik Teşekkül Süreci ve Öğretileri” isimli eser, bazı eksikliklere açıklık

getirmektedir. Kitap, mezheple ilgili zengin muhteviyatıyla, araştırma yapacaklar için sağlam bir kaynak olma hüviyeti taşımaktadır. Nihayetinde bu eser, ilgili araştırmacıların yararlanması gereken ihtiyatlı bir çalışma olarak tavsiye edilebilir.

Referanslar

Üzüm, İ. (2007). Nusayrîlik. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.